

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

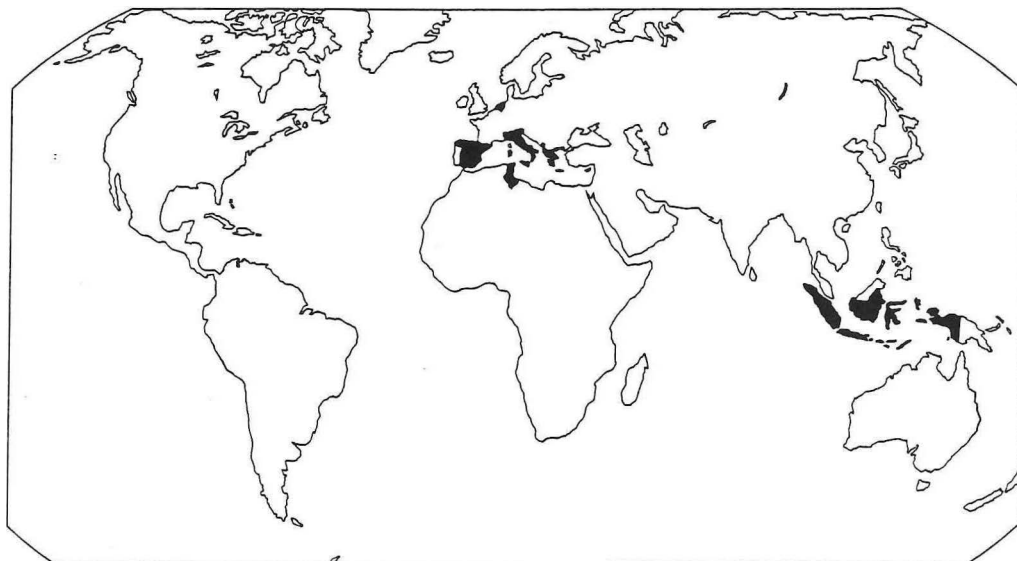
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

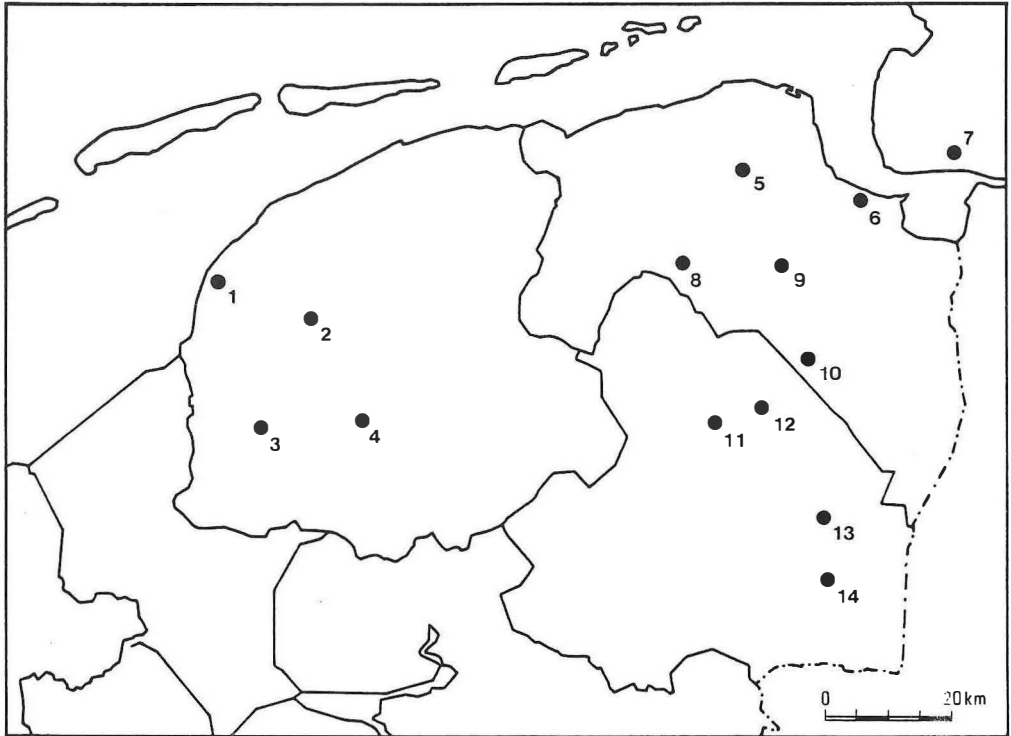
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPELWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLEROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPELWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER	
Middeleeuwse adelshuizen in Friesland	120
P. BAKS	
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577	125
B. HAVINGA & A. UFKES	
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen	130
A.F.L. VAN HOLK	
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw	134
P.B. KOOI	
Een brief met gevolgen	139
D.C. BRINKHUIZEN	
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland	143
S. BOTTEMA	
Het lam gods is een Fries melkschaap	148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK	
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)	151

POSTMODERN NAAR POMPANUA

G.-J. Bartstra

Waar de Walanae-rivier haar bochten slijpt in zandsteen en conglomeraat, ligt het land van de *Archidiskodon* en de weergaloze *Celebochoerus*. Beide dieren, een dwerg-olifant en een reuzenzwijn, zijn al lang uitgestorven in Zuid-Sulawesi. Maar hun botten worden nog gevonden, uit het gesteente gespoeld door de rivier en door de moessonregen die jaar in jaar uit, eeuw in eeuw uit, met regelmaat valt.

De *Archidiskodon-Celebochoerus*-fauna is beschreven door Hooijer in een stroom van publikaties, begonnen in 1948 en nog steeds voortgaand. Het blijkt een soortenarme fauna te zijn, met behalve olifanten en zwijnen ondermeer schildpadden en stegodonten. Allemaal zwemmend gearriveerd, en tot wasdom gekomen in de afzondering van het eiland dat zuidelijk-Sulawesi was in het Pliocen, meer dan twee miljoen jaren geleden. In jongere perioden raakt het spoor van de fauna verloren. Althans, zo lijkt het. Maar daar is een vondst van *Sus celebensis*.

Het was in de tijd van de paarden toen wij voor het eerst naar Pompanua reisden. Vier hadden wij er gehuurd, met begeleiders, om uitrusting en voorraad te dragen. Het kostte ons een uur onderhandelen op de ochtendmarkt van Cabenge met harde onverbiddelijke Buginezen die geld zagen in vreemdelingen. Van hun breedgerande hoeden droop die morgen de regen, en nat glommen de lange kromme messen waarmee ze kokosnoten en onwelgevallige hoofden splijten. Vier paarden wisten wij te krijgen, en onze karavaan verliet Cabenge in een regen die hard neersloeg.

Als de anderen had ik mij gehuld in een deken en voortsoppend naast een triest paard keerde ik in tot mijzelf zoals dat heet, en ik dacht na over de zelfgebouwde anodespanningsbatterij die de resident mij

vol trots had laten zien, onderwijl het landschap en zijn geologische bijzonderheden vergetend. Van onze tocht de bergen in herinner ik mij dan ook niet veel meer dan glad gruis en glibberige schalies en veel nevel in de vallei naast het pad.

In de late middag klaarde de lucht op en een bleke zon bescheen het labyrintisch kalkgebied van Mampu waarin wij waren gearriveerd. De weg was smal en wond zich door dichte bosschages, irriterend nat. De karavaan hield halt en Anwar die in dit mij onbekende gebied de weg leek te kennen, wees met een armzwaai omhoog. Half verholen in de helling lag een grot. Anwar had gelijk. Het werd tijd een bivak voor de nacht te zoeken. Het landschap en wij dropen van vocht. Vuur en voedsel waren nodig.

De grot bleek onverwacht ruim en hoog en zonder lekkages, hoewel de kou tot in de botten drong. Hout moest er komen. Enkele dragers die daar al naar op zoek waren, keerden terug met bruikbaar spul, en terwijl Anwar met de kok twee hoge vuren bouwde, werden de paarden droog gewreven. Hun gehinnik galmde vreemd, en ik vroeg mij af hoe ver de grot zich de berg in strekte.

Ik heb een zwak voor kalk- en karstgebieden. De wildheid en ontoegankelijkheid bekoren, en men vindt er sporen van de oermens: werktuigen, of schelpresten en fossielen van jachtbuit. En af en toe het skelet van de mens zelf. Deze Mampu-grot was waarschijnlijk geen uitzondering, en zolang het licht was moest ik op exploratie uit. Binnen was het vooralsnog slecht toeven door een rookgordijn door vochtig hout, dus ik zou eerst de omgeving verkennen.

Het uitzicht was groots. De grot zag uit op het zuiden, op een vaalgroen en golvend landschap waaruit grillige kalkformaties

staken. Ze deden mij in een opwelling van heimwee denken aan de ruïnes van roofburchten langs de Rijn in het verre Europa. Het late licht en de wilde hemel met de jagende, donkere wolken moet aan deze triestheid debet zijn geweest.

Een tiental meters beneden mij zag ik een kreek. Schuimend sloeg water over stenen waar enkele dragers zich al aan het wassen waren. De kreek en haar oevers leken mij in het resterende licht een prachtig jachtterrein, en ik daalde af en begon te zoeken. Het water kwam van ver, want tussen keien van kalk zag ik vulkanisch grind. Maar de prijsvondst was *Sus celebensis*. Gewoon een steen, dacht ik eerst: bij nader bezien echter een fossiele varkensschedel met kiezen in een bovenkaak. Vaker heb ik fossielen van vertebraten gevonden, maar van deze oude varkenskop ging welhaast iets magisch uit. Ik nam mij voor mijn vondst aan de resident van Pompanua uitgebreid te tonen, zodat wij naast zijn anodespanningsbatterij veel stof tot praten zouden hebben.

Het was in de tijd van de landrovers toen wij opnieuw de weg naar Pompanua namen. Vervelend genoeg begaf één het, juist toen wij Cabenge binnenreden. Volgens Hassan, chauffeur en monteur, was het de carburateur, waarvan de vlotterkamer onder water liep, telkens als het hard regende. Hoe zo iets kon gebeuren onder een gesloten motorkap, is mij een raadsel. Maar Hassan en de rest bleven filosofisch. De wagen werd naar de kant geduwd, er werd gesleuteld, losgenomen, gedelibereerd, doorgeblazen, en geklopt, allemaal in ongeveer een uur. Intussen joeg het verkeer langs ons heen op de weg naar Pompanua, volgepropte bussen met koffers en kippen hoog op het dak, en motoren met Buginezen en veelkleurige helmen.

Wij wilden naar de Mampu-heuvels. In het museum was ik op een merkwaardige versteende schedel van *Sus celebensis* gestuit, die lang geleden in dat gebied gevonden zou zijn. Hij was terechtgekomen bij de resident van Pompanua, die hem later, bij terugkeer in Nederland, aan het muse-

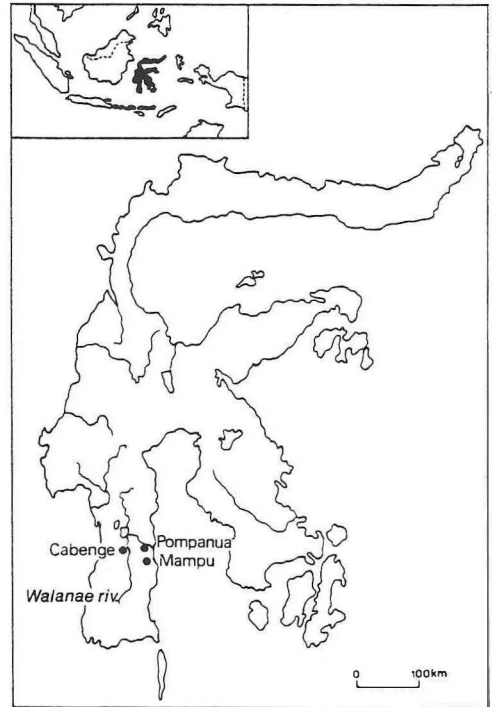

Fig. 1. Het eiland Sulawesi.

um geschonken had. Er zijn meer schedels van *Sus celebensis* bekend van Sulawesi, maar niet zo zwaar versteend; terwijl dit speciale exemplaar ook nog opvallend klein is. Ik had besloten de vindplaats op te zoeken.

Toen de carburateur weer in elkaar was gepast en de motor van de landrover hortend op gang kwam, begon het opnieuw te regenen. De vlotter zou ons dus weer parten gaan spelen, en we vertrokken in allerijl om zoveel mogelijk kilometers achter ons te laten en de lange klim de heuvels in zonder storing te kunnen volbrengen. Ik staarde gemelijk door de voorruit waar de korte ruitwissers een kijkgat vrij hielden van druppels. Mij ontging de structuur van de schalies waarin de weg scheen uitgehakt. Af en toe was er kalk, dat zag ik wel. Pak Bas was in slaap gevallen, en Hassan dronk lauwe thee uit een plastic fles, slurpend, en met één hand sturend. De vallei naast de weg bevatte mist. De bodem was

slecht te zien, gelukkig.

De rivieren in Mampu waren gezwollen door het vele vocht. Dof bonkten keien die door het water werden meegevoerd. Het zoeken naar fossielen en werktuigen leek mij weinig zinvol, hoewel wij het wel probeerden tijdens oponthoud op een brug die gebouwd was, provisorisch, van ronde boomstammen, en zo glad van regen, dat de banden van de voorste landrover er langs glipten en hun houvast verloren, zodat de tweede landrover, voorzichtig duwend, de eerste langs de stammen moest schuiven. Het leek ons redelijk bij deze manoeuvres niet in de auto te blijven zitten, vooral met het snelstromende, witschuimende water zo uitnodigend beneden. Dus zochten wij maar op de oevers, maar vonden niets.

Tegen de avond waren er opklaringen en arriveerden wij in de desa Mampu, waar maaltijden werden bereid en rook uit keukens kwam. Er was ook een bord met de aankondiging dat een grot viel te bezichtigen, die te bereiken was langs een voetpad met een gids die vijfduizend rupiah vroeg. Pak Bas en ik constateerden dat dit een goede streek was voor veldwerk, met grotten, eten en rivieren. Dus maakten wij kwartier, en de landrovers werden leeggehaald temidden van een saamgedromde dorpsjeugd. Achter het huis waar wij introkken, rezen de kalkformaties op. Daarboven was de chaotische namiddaglucht met regenwolken en banen bleke zon.

Het onderzoek naar de vindplaats van de *Sus celebensis*-schedel is nu begonnen. De schedel is gevonden als rolsteen in de rivier en komt dus van elders. Maar om het oorspronkelijk sediment te lokaliseren is veldwerk nodig met waden door rivieren en minutieus afzoeken van oevers. In feite zijn er drie mogelijkheden. De eerste is dat de schedel deel uit maakt van de pliocene *Archidiskodon-Celebochoerus*-fauna; waar echter tegen in te brengen is dat *Sus celebensis* nog nooit op de bekende vindplaatsen van deze fauna is aangetroffen. De tweede mogelijkheid is dat de schedel verband houdt met de laat-pleistocene/vroeg-

holocene 'Toalian'-fauna uit de grotten van Zuid-Sulawesi. *Sus celebensis* komt daarin voor; maar de bewuste schedel is te zwaar versteend en ook te klein. Zodat de derde mogelijkheid open blijft: het fossiel komt uit een speciale laag ergens in de streek tussen Cabenge en Pompanua. In dat geval kunnen er meer fossielen worden verwacht. Een pleistocene fauna van Sulawesi. Wat het veldwerk zeer opwindend maakt.

Summary

In this paper the possible implications of the find in southern Sulawesi of a fossil skull of Sus celebensis are reflected upon. This fossil might be representative of a fauna younger than the Pliocene Archidiskodon-Celebochoerus fauna, and older than the Upper Pleistocene/Early Holocene 'Toalian' fauna from the caves.

Literatuur

- Bartstra, G.-J., 1993. Terugkeer naar Sulawesi. *Paleo-aktueel* 4, pp. 11-14
- Bartstra, G.-J., D.A. Hooijer, B. Kallupa & M. Anwar Akib, in press. Notes on fossil vertebrates and stone tools from Sulawesi, Indonesia, and the stratigraphy of the northern Walanae depression. *Palaohistoria* 33/34.
- Hooijer, D.A., 1969. Pleistocene vertebrates from Celebes, XIII. *Sus celebensis* Müller & Schlegel, 1845. *Beaufortia* (Zoöl. Mus. Amsterdam) 16, pp. 215-218.